

létezőnk. A fejkendő igen erős szimbólum, nemzeti zászlóként borul rá az egész mohamedán társadalomra.” Végül rámutat az előírások betű szerinti megtartása mögött meghúzódó képmutatásra és az excisio (a nők nemi szervének megcsonkítása) hagyományának kegyetlenségére.

Az utolsó tanulmány a szudáni polgárháborúról, a két és félmillió áldozatról, az ott dúló pusztításról, népiirtásról, rabszolga-kereskedelemtől szól. Szudán

40 %-a arab (az ország északi részén), 60 %-a afrikai (délien) és az előbbieket kormányerővel, szabadcsoportokkal irtják az utóbbiakat. Szó van itt vallási motivációról és külső hatalmak (Franciaország, USA) manipulációjáról is.

Egészében a könyv szemnyitogató, mai világunk különböző folyamatait érthetőbbé teszi, de nem csak a történelmi és mai iszlámot mutatja be, hanem keresi a kiutat, az együttélés, az együttműködés lehetőségeit is.

Berényi Dénes

Gáspár Dorottya: Pannónia kereszténysége a mai Magyarország területén. I. kötet.

Budapest Históriaantik Könyvesház Kiadó 2008, 212 lap, 180 ábra.

A Pannónia-kutatás egy igen jelentős vállalkozásának első kötetét vehetjük kezünkbe magyar nyelvű változatában. Eredetije ugyanis hat évvel ezelőtt jelent meg Oxfordban egy rangos nemzetközi régészeti sorozat részeként.¹ A magyar kiadás késlekedésének annyi haszna lett, hogy az eltelt idő újabb leletei és a könyv kiváltotta viták egy része már bekerülhetek az új kötetbe.

A könyv alapos apparátussal kezdődik: 30 oldalt tesz ki a felhasznált szakirodalom jegyzéke, amely persze a reménybeli II. kötetre is vonatkozik. Ezt a képjegyzék követi, melynek használata nem kerülhető el, mert a táblákba rendezett képeknek nincsenek aláírásai, mint az angol kiadásban, ami mégiscsak kényelmesebb megoldás volt. A Bevezetés, amely részint vallástörténeti elmélkedés a pogányság és a kereszténység szellemi-

ségéről, másrészt a pannóniai kereszténység kutatástörténetét tekinti át, 15 oldalt tesz ki. (Itt olvashatunk a Debreceni Egyetem két egykori tudós professzoráról Paulovics István és Kádár Zoltánról is.)

A mű gerincét az eddig kereszténynek tartott régészeti emlékek módszeres áttekintése és elemzése alkotja. Bemutatásuk a lelőhelyek mai nevének abc rendje szerint halad, az I. kötetben Balatonberényről kezdődik és 31. tételként Nagyberki–Szalacskaival végződik. A jelentősebb lelőhelyeknél, mint pl. Budapest, több oldalas kutatástörténet olvasható, majd a tárgyak és objektumok felsorolása következik. Számozásuk a lelőhely sorzámaival kezdődik, majd római I. vagy II. következik. Az I. a bizonyosan keresztény vonatkozású anyagot jelöli, de beletartoznak a zsidó jellegűek is. A II. olyan tárgyakat és objektumokat jelent, melyeket e katalógus megjelenéséig keresztény vonatkozásúnak tartottak, de a szerző ezt megkérdőjelezi. A rendkívül szigorú kritériumok alkalmazásáról árulkodik, hogy ez utóbbiak az ismertett emlékek közel felét teszik ki. E két csoporton

¹ Gáspár Dorottya, *Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian finds and sites from Hungary*. BAR International Series 1010. Oxford 2002. 311 oldal, 397 ábra.

belül az egyes emlékek az abc betűivel vannak megkülönböztetve (pl. 4.I.a.). A jelentősebb lelőhelyek esetében történeti értékelés zárja a fejezetet, ami Aquincum esetében megint csak több oldalra rúg. Minden egyes tétel a rá vonatkozó adatok és szakirodalom felsorolásával kezdődik, részletes leírással folytatódik, és a vele kapcsolatban felmerülő kérdésekkel, ill. a szerző rá vonatkozó válaszával zárul. Az egyes tételekhez elég jó minőségű illusztrációk – is tartoznak, bár ezek az angol kiadásénál kicsit sápadtabbak.

A szerző szigorú kritikai szemlélete nem indokolatlan. A kutatókra hosszú időn keresztül elfogultság volt jellemző a keresztény emlékek iránt. Mihelyt felmerült ennek lehetősége, mindent meg is tettek ennek igazolására: részben a korszak hatása alatt, részben a leletek felértékelése végett. Jelen kötet szerzője viszont úgy vélekedik, hogy amíg nincs kétségtelen indokunk egy régészeti lelet keresztény értelmezésére, addig azt ne is tekintjük annak. A római II-vel jelölt csoportba került tehát minden kérdéses vagy bizonytalan keresztény vonatkozású emlék. Az építészet köréből pl. a híres aquincumi cella trichora. Formája alapján jól ismert ez a keresztény kápolna-típus, de a feltárás dokumentációja alapján a több, egymásra rétegződő falmaradványból nem rajzolódott ki egyértelműen a trichora forma, ezért azt jelentősen kiegészítették. Ráadásul a teljes leletanyag publikálása sem történt meg, ami nélkül nem is lehet az értelmezésben kellő megalapozottsággal állást foglalni. Hasonlóan vitatott kérdés, hogy a nagyméretű, késő antik oszlopcsarnokos épületek, különösen ha még egyik végükön apszissal is záródnak, keresztény bazilikák-e vagy sem. Keszthely–Fenekpuszta területén több ilyen is található, melyek bizonyosan többféle funkciót töltöttek be: gabo-

naraktár, fogadó épület, fogadóterem. Az épületforma önmagában tehát nem mindig elegendő az egykori funkció megállapításához.

A legmeggyőzőbb keresztény emlékeknek a Dunaújváros (Intercisa) területén előkerült bronz ládikaveretek tekinthetők. Ezeken ugyanis bibliai jelenetek egész sora látható: Dániel az oroszlánok között, Mózes vízfakasztása, a kánai csoda, Péter és Pál portréja, valamint Krisztus monogram. Hasonló ládikaveretek kerültek elő Császárról, melyeken további biblikus témák láthatók: jópásztor, maiestas Domini, Ábrahám áldozata. Ezek mellett egy külön sorban viszont íves arkádokba helyezve pogány isteneket is ábrázoltak: Saturnust, Solt, Lunát, Marsot, Mercuriust, Iupitert és Venust. Kiválasztásukból és sorrendjükben megállapítható, hogy a bolygóknak, ill. a hét egyes napjainak nevet adó istenekről van szó, amit máig megőrzött a legtöbb európai nyelv a napok megnevezésében. Ezek a ládikák valószínűleg pannoniai műhelyekben készültek, kialakult sajátos motívumkincsük, melyhez az előbbieken túl az évszakábrázolások is hozzá tartoztak. Meghonosodásukban szerepet játszhattak azok a korán krisztianizálódott szírek, akik nagy számban vándoroltak be a 2. sz. végétől Pannonia északkeleti területeire.

Kevésbé lehetünk biztosak az ún. fondo d'oro típusú üvegpoharak keresztény jellegében. Ezek aljában az üveglapok közé helyezett aranylemezből ábrázolásokat (házastársak mellképeit) és feliratokat készítettek. A feliratokon jókivánságok olvashatók (GAVDEATIS IN NOMINE DEI vagy VIVATIS IN DEO), tehát lehetséges, hogy nászajándékokról van szó. A keresztény értelmezés elsősorban a DEVS megnevezésre épül, mondván, hogy ez az egy igaz Istent jelenti. A szerző viszont úgy véleke-

dik, hogy a keresztények ilyen esetben vagy a Szentháromság egyes tagjait nevezték meg, vagy a Dominus megszólítást alkalmazták. Deus alatt gondolhattak egy-egy meghatározó szerepet játszó kultusz istenére is, pl. Serapiséra. A késő antik időkben több monoteista jellegű kultusz figyelhető meg, és a társadalom felső rétegében elterjedt a spirituálisabb istenelképzelés, melynek jelölésére a deus szó alkalmasnak bizonyult.

E néhány példából is érzékelhetjük, hogy ez a kötet a régészeti emlékek sorra vétele mellett elmélyülten elemzi azokat a társadalmi és vallástörténeti tényezőket, melyek alapján közelebb kerülhetünk

Pannonia késő antik emlékeinek értelmezéséhez.

A kötetet rövid német nyelvű összefoglalás és háromféle mutató zárja.

Az Emlékek összesítő táblázatából (57-60. old.) az is kiderül, hogy a II. kötet ugyanúgy 31 leőhelyet foglal magában, mint az első, mégpedig az abc rendjében Péctől Zalaegerszegig, ill. még az ismeretlen leőhelyeket is. Ennek a végén várható az egész emlékanyagra vonatkozó történeti kiértékelés, azaz a pannoniai kereszténység írott és tárgyi források segítségével való rekonstrukciója. Reméljük, mielőbb ezt is kézbe vehetjük.

Gesztelyi Tamás

Uralkodó és polgár antik tükörben – I.-II. (Principes et cives speculo antiquo redditi)

Összeállította: Havas László, Kiss Sebestyén, bevezető: Havas László
(Agatha XXI., ed. Havas L.), Debrecen, 2007. 920 lap.

„A törvényeknek nem a házakban és szobákban kell lakniuk, hanem azok erkölcsében, akik részt vesznek a közügyekben.”

Diótogenész: Az istenfélelemről
(Ford.: Répás L.)

Nemrégiben jelent meg Dr. Havas László és Dr. Kiss Sebestyén gondozásában a klasszika-filológia tudományágának területét bemutató Agatha sorozat kétkötetes munkája, amely az „Uralkodó és polgár antik tükörben” címet viseli. Távol álljon tőlünk, hogy mellőzzük e nagymérvű szemelvényes forrásgyűjtemény valamennyi közreműködőjének név szerinti említését, hiszen Burai Erzsébet, Havas László, Kálny Beatrix, Kató Péter, Kiss Sebestyén, Kozma Laura, Kőrös Imre, Répás László, Szekeres Csilla, Varga Teréz és Végh Judit valam-

ennyien megérdemlik, hogy dicsérjük őket hasznos munkájukért, amely lehetővé teszi, hogy az antikvitás iránt érdeklődők szélesebb közönsége vehesse kézbe a tükörirodalom görög és latin alkotásait immár magyar nyelven. A cím sokat sejtető módon árulkodik arról, hogy a szerzők és fordítók legfőbb törekvése az ókori királytükörök műfajának bemutatása a források alapján. A műfaji gazdagságról árulkodik, hogy nem csupán prózában írott filozófiai művek, irodalmi levelek, dicsőítő beszédek kaptak helyet a kötetekben, hanem jó egynéhány vers is hozzájárul ahhoz, hogy hű képet kapjunk a „morális” antik társadalom talaján született érték-, norma- és eszmerendszerről, s továbbfejlődéséről.

Havas László átfogó és alapvetően megbízható, gondos bevezető tanulmánya („Uralkodói és polgártükör az antik